

HISTORIOGRAFIE A MEZINÁRODNÍ VZTAHY

Václav Kotyk

V probíhající diskusi byla všeobecně konstatována potřeba vědeckého výzkumu mezinárodních vztahů. Je si ovšem nutno uvědomit, že jde převážně o proklamaci potřeby vědeckého výzkumu mezinárodních vztahů, že přání předbíhá výsledky a dosavadní možnosti tohoto výzkumu, který v osvětlení některých otázek dosáhl jistě pozoruhodných výsledků, který je však vcelku — a platí to zvláště pro některé oblasti světa — ve svých počátcích. Nutnost vědeckého výzkumu vývoje mezinárodních vztahů po druhé světové válce, tak silně dnes pocítovaná praktickou politikou, vyvolala však i řadu nových otázek. Byly vysloveny především pochybnosti o možnostech dosavadních vědních disciplín analyzovat mezinárodní vztahy, a v souvislosti s tím i názor, že je třeba vytvořit novou vědní disciplínu, která by se stala nástrojem vědeckého poznání složitých jevů současného mezinárodního vývoje. Tento názor byl v probíhající diskusi, možno říci, všeobecně přijat.

Nechci se v této stručné úvaze zabývat problematikou související s potřebou vytvoření nové vědní disciplíny adekvátní komplexnímu charakteru procesů vývoje mezinárodních vztahů, ani těmi otázkami, jež byly ve snaze najít odpovídající název a obsah této disciplíny nadhozeny. V tomto směru bylo na stránkách časopisů *Mezinárodní vztahy* a *Nová mysl* řečeno dosti a nedomnívám se, že bych mohl něco podstatnějšího dodat. Domnívám se pouze, že dalšího pokroku v řešení nadhozených teoretických otázek může být dosaženo jen rozvojem monografického bádání

o problémech vývoje. Další krok bude patrně záležet v tom, že ruku v ruce s touto konkrétní analýzou bude patrně probíhat ujasňování základních pojmů, metodologických a pracovních postupů.

V souvislosti s výzkumem mezinárodních vztahů jako nesporné sféry vědeckého výzkumu mě však zajímá především postavení a možnosti již existujících vědních disciplín, zvláště pak úloha historické vědy. Nejen proto, že jsem svým vzděláním historik, ale především proto, že historiografie zůstala v dosavadních úvahách o úloze a významu jednotlivých vědních disciplín pro výzkum mezinárodních vztahů, včetně mezinárodních vztahů politických, zcela stranou. Význam historie byl zde přinejmenším podceňen. Jestliže v článku kolektivu autorů Had, Krátký, Ort, *Politická věda — ano či ne?*, publikovaném v *Nové mysl* v roce 1965, se alespoň připomíná nutnost nejtěsnější spolupráce mezi historií a politickou vědou,¹⁾ v úvahách publikovaných na stránkách časopisu *Mezinárodní vztahy* (výjimkou je zajímavá stať dr. Š. Plačka otištěná v 2. č. 1966) se ani s touto mírou uznání místa historiografie jako vědní disciplíny nesetkáváme. Skutečnost, že v grafickém přehledu jednotlivých vědních disciplín v diskusním příspěvku A. Orta není historie mezi sledovanými vědními disciplínami vůbec uvedena, nelze pokládat jen za opomenutí.²⁾ V kruzích některých našich „politologů“ převládá patrně onen dosti rozšířený, avšak nesprávný po-

¹⁾ *Nová mysl*, 1965, č. 5, str. 691.

²⁾ *Mezinárodní vztahy* 1966, č. 1, str. 64.

hled na historii jako na vědeckou disciplínu, zabývající se něčím, co kdysi bylo, něčím více či méně dávno minulým, jako na vědu, která „zhavému“ dnešku má a může velmi málo co říci. Pokud se s historiografií ve výzkumu mezinárodních vztahů vůbec počítá, tedy spíše jako s jakousi disciplínou pomocnou. V tomto postavení, pokud jde o úvahy o účasti a místě jednotlivých vědních disciplín ve výzkumu mezinárodních vztahů, není — můžeme-li soudit z dosud publikovaných příspěvků — žádná z existujících vědních disciplín. Neří patrně pochyb o tom, že například mezinárodní hospodářské vztahy jsou zkoumány v rámci ekonomické vědy, že vojenské vztahy jsou zkoumány v rámci vojenské vědy, že sociologické problémy mezinárodních vztahů jsou předmětem výzkumu sociologie apod. Je jistě základní a složitou otázkou nalézt to specifické, čím ekonomický nebo sociologický výzkum participuje na výzkumu mezinárodních vztahů, nalézt onu vazbu nezbytnou pro výzkum širších a komplexnějších procesů, formy zapojení do tohoto výzkumu i odpovídající metodologické a metodické postupy. Nicméně je zcela jasné, že ekonom zkoumající mezinárodní hospodářské vztahy nebo sociolog zkoumající sociologické aspekty mezinárodních vztahů jsou představiteli určitých vědních disciplín a že mezinárodní vztahy studují jako představitelé těchto vědních disciplín. Potřeba vytvořit něco zcela nového se však u autorů publikovaných příspěvků projevuje v úvahách o výzkumu mezinárodních politických vztahů.³⁾ Nepředpokládá se vůbec, že by snad historiografie jako vědní disciplína mohla vědecky alespoň částečně analyzovat vývoj mezinárodních politických vztahů, že by mohla osvětlit procesy současného vývoje.⁴⁾ Setkáváme se v této souvislosti s názory, že úkolem historiografie je jenom rekonstrukce historického procesu.

Nechci polemizovat s názory o nutnosti vytvoření politické vědy, vědy o politice nebo politologie apod., jejímž úkolem bude i výzkum mezinárodních politických vztahů. Aby bylo jasno — nejsem vůbec odpůrce konstituování politiky jako vědního oboru. Právě naopak. Nechápu vznik nové vědní disciplíny jako útok na historii. Něco podobného by bylo dnes počínáním více než směšným a zcela zbyteč-

ným.⁵⁾ To diskuse jasně ukázala. Jde mi vylučně — v souvislosti s pronesenými úvahami o funkcích vědních disciplín — o docenění významu historie jako vědní disciplíny, o její pojetí.⁶⁾ Chci pouze vyjádřit přesvědčení, že dokonce i v tomto případě, kdy bude vytvořena a uznána tato nová vědní disciplína a jako taková obohatí dosavadní klasifikaci společenskovědních disciplín (což je otázkou času), neztratí historiografie svůj význam pro výzkum současných mezinárodních vztahů. Domnívám se navíc, že historická věda má předpoklady k tomu, aby analyzovala vědecky řadu problémů mezinárodních politických vztahů, a nejen to, s plněním těchto vědeckých úkolů je těsně spjat sám dnešní význam historie jako vědní disciplíny, její další vývoj. Ze skutečnosti, že historie jako vědní disciplína se u nás konstituovala ve zcela jiné historické situaci a se zcela jinými úkoly, že její současný vývoj je ještě poznamenán přístupem, který se rodil v minulosti se zaměřením jistě zcela odlišným od úkolů současných, nelze naprosto vyvozovat, že historiografie nemůže plnit úkoly vědeckého výzkumu současných dějin, že k tomu má předpoklady podstatně menší než jakákoli nově vytvořená vědní disciplína. Jde jistě v této souvislosti o nové pojetí historie, o její novou obsa-

³⁾ *Mezinárodní vztahy* 1966, č. 1, str. 75.

⁴⁾ F. Kratochvíl ve svém příspěvku na stránkách *Nové myslí* konstatuje, že historiografie nemohla stačit na aktuální otázky, že tento úkol je nad síly historické vědy. „Tam, kde se už nemohla uplatnit historická analýza, začala převládat popisnost.“ Viz *Nová mysl*, 1966, č. 8, str. 13.

⁵⁾ Souhlasím plně s Kalábovými slovy z diskuse v *Nové myslí*: „Domnívám se, že je rozhodně zapotřebí politologie jako specifické teoretické společenskovědní disciplíny zabývající se politikou, musí si však uvědomit své specifiky i své místo ve struktuře společenskovědních disciplín.“ *Nová mysl*, 1966, č. 26, str. 12.

⁶⁾ Autoři uvedení v stati v *Nové myslí* konstatují, že „historie zkoumá to, co bylo včera, zatímco politická věda se má zabývat především tím, co je dnes a může být zítra.“ (V podstatě stejné pojetí zastával F. L. Iljičov na zasedání Akademie věd SSSR v říjnu 1963, viz *Nová mysl*, 1964, č. 2, str. 219.) *Nová mysl*, 1965, č. 5, str. 691.

hovou náplň, o historii nikoli jako registrátora událostí minulých, ale jako nástroje vědeckého poznání dějů současných. Nejde o to „zařadit“ výzkum mezinárodních politických vztahů do historie, do nejnovějších dějin. Jde o něco zcela jiného. Jde o historiografii jako disciplínu teoretickou, o nové pojetí, které je často, bohužel, nepochopeno i samými historiky.

Jedno podle mého názoru však je a bude vždy zcela nesporné. Vysvětlit současnost ze současnosti, jen na základě současnosti — přitom současnost ve vědeckém pojetí je určitou vývojovou etapou, nikoli dnešním dnem — je nemožné. I zde plně platí slova francouzského historika Micheleta, že „kdo se omezí na současnost, na to, co je aktuální, neporozumí současnosti“.⁷⁾ Mluvíme-li o mezinárodních politických vztazích [tedy o mezinárodních vztazích v užším smyslu slova], potom pohled pouze z hledisek současnosti nám sice umožňuje podrobně popsat současnou skutečnost, a to se také dnes v oblasti výzkumu mezinárodních politických vztahů převážně pěstuje, přinášet nová fakta o této skutečnosti, nedovoluje však nám pochopit smysl událostí, základní vývojové tendence. Nechci tvrdit, že snad pouze na podkladě historického přístupu je možno pochopit všechny jevy současnosti, ale domnívám se, že pouze na základě tohoto přístupu je možno pochopit řadu současných jevů, což ostatně platí nejenom pro historii, ale i pro řadu dalších společenskovědních disciplín. Historický přístup a historiografie jako vědní disciplína je významným nástrojem poznání a pochopení příčin vzniku těch či oněch společenských jevů, jejich charakteru, a tudíž i nástrojem, v jistém smyslu metodou pochopení cest k řešení těch či oněch problémů. Není zdaleka nástrojem jediným, pokud jde o studium problémů tak komplexních, jako jsou mezinárodní vztahy v širokém smyslu slova. Ve vztahu k tomu či onomu problému nemusí být vždy nástrojem nejdůležitějším. Nicméně poznávací funkce historiografie ve výzkumu současných procesů vývoje je v současné marxistické literatuře značně podceňena. Tato skutečnost neznepokojuje tak jako fakt, že uvedená tendence k nedocenění významu historie jako nástroje poznání současnosti pokračuje. Nechci tvrdit, že ne často bez viny

historiků samých, utíkajících se v důsledku řady okolností a potíží při výzkumu současnosti nejednou do časů minulých. Přitom veškerá světová literatura zabývající se seriózně výzkumem mezinárodních vztahů dokazuje, že bez historické analýzy nelze pochopit a hlouběji poznat současnost. Bez historické analýzy je možno v nelepším případě podat fotografii současnosti, systemizovat fakta, avšak nic víc.

Nechci v této souvislosti mluvit o věcech tak samozřejmých, jako je nezbytnost, aby historiografie současných dějin přihlížela při výzkumu současných problémů k výsledkům ostatních vědních disciplín a plně těchto výsledků využívala. Nebude jistě snadnou záležitostí nalézt při řešení toho či onoho konkrétního problému vazbu na výzkum prováděný ostatními vědními disciplínami, bez jejichž výsledků nelze podat pravdivý obraz současných jevů a naopak. Mne ovšem nejvíce zajímá otázka, co je pro historiografii jako vědní disciplínu specifické při výzkumu současných dějin, současných mezinárodních politických vztahů. Dospívám k závěru, že tato specifická se projevuje především ve dvou směrech — v otázce pramenů a v otázce politických aspektů historické práce. Obě stránky spolu nerozlučně souvisí.

Na rozdíl od tradičních představ a metod historické práce pracuje historik současných dějin, tudíž i historik současných politických vztahů mezinárodních téměř výlučně s publikovanými prameny. Historik se ocitá ve zvláštní, do jisté míry paradoxní situaci. Na jedné straně je to nepřístupnost k naprostě většině archívních materiálů a utajovaných materiálů vůbec, tzn. pramenů jistě prvořadého významu, a na druhé straně pak ohromné množství publikovaného pramenného materiálu, velmi bohatého a rozmanitého co do druhu a hodnoty. V souvislosti s nepřístupností k mnoha podstatným a utajovaným informacím bývá pak často kladena otázka, zda je vůbec možné mluvit o vědecké historiografii současných dějin, současných mezinárodních

⁷⁾ Viz *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1963, č. 2, str. 210.

politických vztahů. Bývá kladena otázka, zda naše úvahy o vědeckém výzkumu současných problémů — zvláště problémů takových oblastí, jako je například oblast vztahů socialistických zemí — nejsou než nereálnými iluzemi a přáními. Pokud jde o možnosti výzkumu, setkáváme se většinou s velmi pesimistickými názory. Nejčastěji se však setkáváme s mechanickým a zcela jednostranným srovnáváním předpokladů a podmínek vědecké práce historika starších a soudobých dějin, s přenášením kritérií, pracovních postupů a metodologických principů tradičně pojmávané historické práce na období dějin zcela současných. Takový je, zdá se mi, i myšlenkový přístup většiny našich politologů. Nelze pochybovat o jednotě historiografie jako celku; nelze však současně ignorovat specifika podmínek historického výzkumu současnosti a nelze z neujasněnosti těchto specifik vyvozovat poněkud předčasné závěry o neschopnosti historické vědy analyzovat současné problémy. Zabývám se sám po řadu let výzkumem světové socialistické soustavy a na základě výzkumu této nesmírně složité oblasti vztahů mezi státy docházím k závěru, že by bylo největší chybou se domnívat, že publikované prameny o činnosti komunistických a dělnických stran a vlád socialistických zemí a o jejich vzájemných vztazích představující dnes základní pramený materiál pro historika světové socialistické soustavy (stejně jako pro „politologa“) jsou jenom propagandou a že skutečné otázky vývoje socialistických zemí a jejich vzájemných vztahů jsou řešeny jenom a výlučně v nějakých nesmírně tajných a nepřístupných materiálech, daleko od pozornosti žijících lidí. Situaci je však možno srovnat s ledovcem — rozhodující a naprostá většina politických a ekonomických problémů světové socialistické soustavy a jednotlivých socialistických zemí vyplouvá v publikovaných pramenech „na povrch“, často dokonce vysoko nad povrch. Vždyť je si těžko představit, že světovou socialistickou soustavu, která má dnes stamilióny obyvatel a kterou tvoří 14 států, by bylo možno účinně řídit jen na podkladě jakýchsi tajných a zrakům celého světa skrytých spojů. To je nemožné. Publikované prameny obrazy reálné objektivní procesy vývoje světové socialistické

soustavy a vztahů mezi socialistickými zeměmi, obrazy tyto procesy v podstatě v souladu se skutečností. Pozorné studium publikovaných pramenů odhaluje politiku, stanoviska těch či oněch zemí a stran, i když nemusí vždy odhalovat momenty a detaily skryté v hloubi archivů, „příčiny příčin“ té či oné události. Nechci tvrdit, že neexistují žádné hranice vědeckého poznání. Možnosti výzkumu současných problémů světové socialistické soustavy, a podle mého názoru ještě ve větší míře problémů ostatních oblastí světa, potvrzuje však skutečnost, že na Západě vyšla v posledních letech řada vědeckých prací o dějinách světové socialistické soustavy založených jen na základě publikovaných pramenů. Správnost mnohých jejich závěrů potvrdil až překvapujícím způsobem skutečný vývoj událostí. Ukazuje se, že publikované a historiku dostupné prameny jsou solidním základem pro vědecké studium současného světa, že umožňují dané situaci odpovídající vědecké zkoumání těch či oněch problémů. Nečiníme-li si ovšem nárok vyslovit i pro veškeré budoucí generace poslední a neměnný soud o té či oné otázce. Takto chápaná vědecká „svědomitost“ může být dnes spíše jen omluvou za nedostatek odvahy formulovat vlastní názory na problémy současných mezinárodních vztahů než seriózním argumentem pro tvrzení, že v oblasti současných dějin nelze vědecky pracovat.

Nelze však redukovat, jak se většinou stává, otázku politického výzkumu a jeho možností na přístup či nepřístup k určitému druhu informací. Je nutno vidět především souvislosti mezi výsledky vědeckého výzkumu a praktickou politikou, politické aspekty vědecké práce. V souvislosti s tím pak i vztah mezi vědeckým výzkumem a všeobecně politickými podmínkami země. Je faktem, že v období po XX. sjezdu KSSS bylo dosaženo značného pokroku ve vytváření podmínek vědeckého výzkumu v politicky tak citlivé oblasti, jako jsou současné mezinárodní politické vztahy včetně vztahů mezi socialistickými státy. Tento proces vytváření příznivých podmínek vědecké práce v oblasti současných mezinárodních politických vztahů

pokračuje zvláště intenzivně v současné době, pod vlivem objektivních procesů i pod tlakem politické praxe, která se již dnes při formulaci koncepčních záměrů nemůže obejít bez hlubší vědecké analýzy. Vytváří se proto postupně zcela nové podmínky vědecké historické práce v oblasti současných dějin (chcete-li politologické práce), v nichž je akcent kladen ve stále větší míře nikoli na propagandistický kontext vědeckého výzkumu, ale na vskutku vědeckou analýzu, umožňující pochopení současných procesů a formulaci perspektivních cílů. V této situaci se začíná nově formulovat — na rozdíl od dřívějších let charakterizovaných železnou podřízeností historiografie hlediskům politické praxe — i vztah mezi vědeckým výzkumem a politickou praxí. Jde v této souvislosti o jistou nezbytnou autonomii vědeckého bádání, o právo vědy na vlastní názory, a to i tehdy, nejsou-li plně v souladu s hledisky současné praktické politiky. Připomeňme si, že největší chybou, kterou způsobil Stalin vědeckému historickému bádání, bylo, že zahájil proces politizace historické práce, že znetvořil její charakter jako autonomní vědecké tvorby. Mluvím-li o potřebě určité autonomie vědeckého bádání, mám na mysli nikoli nějakou absolutní nezávislost na politických koncepcích, ale dialektický vztah mezi vědou a praxí, který je sice často proklamativně zdůrazňován, jehož správná aplikace v každém konkrétním případě však nemusí být snadným procesem. Nicméně bez respektování tohoto dialektického vztahu mezi vědou a praxí nejen v rovině obecně teoretických úvah, ale především při posuzování výsledků vědecké práce v oblasti analýzy konkrétních politických a ekonomických problémů poválečného světa je rozvoj historiografie současných dějin — a tím spíše politické vědy — nemožný. Je možno jistě rozvíjet vědecký výzkum mezinárodních vztahů v převážně propagandistickém kontextu, je možno dokonce vést dlouhé a „tvůrčí diskuse“ o mezinárodních vztazích a politických vědách; avšak nic víc.

Je pochopitelné, že z druhé strany výzkum současných problémů klade mimořádné nároky na úroveň politického myšlení vědeckých pracovníků. Do popředí vystupuje v této souvislosti politický cit historika, těsná souvislost mezi současnou historií a politikou. Ostatně již Nejedlý zdůrazňoval, že „historie a politika vždy spolu úzce souvisí a musí souviset“.⁸⁾ Zvláště otázka publikovatelnosti závěrů vědeckého výzkumu je otázkou politickou, otázkou politické úvahy. Zdůrazňují-li proto právo vědy na autonomní postavení, rozhodně se nedomnívám, že při publikování závěrů a výsledků vědeckého výzkumu je možno nepřihlížet k hlediskům politickým, že je možno ihned a ve všech případech publikovat všechny závěry, k nimž ten či onen pracovník dospěje. Přitom si je nutno uvědomit, že vědecký pracovník nemůže žít, nemůže se rozvíjet bez publikační činnosti, že i vědecká diskuse se rozvíjí a bude rozvíjet převážně na základě publikovaných prací. Je tedy nutno hledat i konkrétní cesty jejího zajištění.

Nelze očekávat, že výsledky vědeckého výzkumu bude možno v praxi ve všech případech uplatnit snadno a rychle. Proto charakter vědeckého výzkumu mezinárodních vztahů nutně předpokládá i určité vnitřní zaujetí pracovníka pro výzkum té či oné otázky, do jisté míry bez ohledu na to, zda výsledky tohoto výzkumu budou okamžitě pochopeny nebo realizovány. Lidé, jimž je toto vnitřní zaujetí pro vědecký výzkum současných problémů cizí a kteří se z nejrůznějších důvodů cbávají prosazovat a publikovat výsledky vědeckého poznání, mohou být sotva pro skutečný výzkum mezinárodních vztahů přínosem. Otázka etiky vědecké práce v oblasti výzkumu mezinárodních vztahů vystupuje rovněž do popředí jako důležitý komponent vědecké práce a domnívám se, že ani tato otázka by neměla zůstat zcela stranou.

⁸⁾ Z. Nejedlý, *O smyslu českých dějin*, Praha 1953, str. 48—49.